

14. Библио В.М. Конституционные принципы правосудия и их реализация в стадии исполнения приговора / В.М. Библио. – Минск: Университетское изд-во, 1986. – 172 с.
15. Клименко Н.І. Принципи змагальності кримінального судочинства та його реалізація на досудових і судових стадіях кримінального провадження / Н.І. Клименко // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. – 2010. – Вин. 20. – С. 171-181.
16. Козарев Ф.М. Прокуратура и суд в уголовном процессе: условия и формы взаимодействия: учеб. пособие / Ф.М. Козарев. – М.: Москов. психолого-социальный институт, 2005. – 104 с.
17. Божьев В. Состязательность на предварительном следствии / В. Божьев // Законность. – 2004. – № 1. – С. 5-7.
18. Андрусак В.Б. Кримінально-процесуальні функції слідчого: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Б. Андрусак: Х., 2010. – 226 с.
19. Юрчишин В.М. Співвідношення прокурорського нагляду і відомчого контролю у досудовому розслідуванні за новим КПК України / В.М. Юрчишин // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10. – С. 71-78.

УДК 343.241/.2

МІСЦЕ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ПОКАРАНЬ

Кабанов О. М.,

аспірант Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Анотація: статтю присвячено проблемі місця покарання у виді довічного позбавлення волі у системі покарань як альтернативі смертної кари. Проаналізовано тенденції кримінально-правової думки щодо поняття та ознак системи покарань. Розглянуто ознаки довічного позбавлення волі, що визначають його місце в системі покарань. Проведено аналіз статистики судів України стосовно практики застосування довічного позбавлення.

Ключові слова: система покарань, підсистема покарань, основне покарання, довічне позбавлення волі, смертна кара.

Аннотация: статья посвящена проблеме места наказания в виде пожизненного лишения свободы в системе наказаний как альтернативе смертной казни. Проанализированы тенденции уголовно-правовой мысли относительно понятия и признаков системы наказаний. Рассмотрены признаки пожизненного лишения свободы, определяющих его место в системе наказаний. Проведен анализ статистики судов Украины относительно практики применения пожизненного лишения.

Ключевые слова: система наказаний, подсистема наказаний, основное наказание, пожизненное лишение свободы, смертная казнь.

Annotation: the article deals with the life imprisonment punishment as an alternative to the death penalty in the criminal punishment system of Ukraine. The definition and characteristics of criminal punishment system have been analysed through the deep research of criminal legal opinions and their changes during last decades. Moreover, an analyse of court statistics in Ukraine concerning the practice of life imprisonment has been made during an research phase.

Key words: punishment system, subsystem punishment, the main punishment, life imprisonment, the death penalty.

Довічне позбавлення волі – це порівняно з іншими видами покарань, новий засіб впливу з боку держави на особу, яка скоїла особливо тяжкий злочин, в українській правовій системі. Правозастосовна практика цього виду покарання бере початок з 04.04.2000 р., коли набрали чинності зміни до кримінального законодавства та ним було замінено смертну кару. Проте сам процес переходу від смертної кари до довічного позбавлення волі супроводжувався великою кількістю юридичних протиріч та законодавчих прогалин, а саме: важко було визначити місце довічного позбавлення волі в системі покарань у той час коли Законом України від 22.02.2000 р. №1483-III поняття «смертна кара» замінено на «довічне позбавлення волі», тоді як Рішенням Конституційного суду України від 29.12.1999 року смертна кара була визнана неконституційною. З набранням чинності Кримінальним кодексом України (далі – КК) «вакантне місце» найсуворішого виду покарання у системі покарань було остаточно закріплене за довічним позбавленням. Чи дійсно такі зміни в законодавстві відповідають тенденціям сучасної правової системи України буде розглянуто далі.

Передбачені Кримінальним кодексом України (ст. 51 КК) окремі види покарань утворюють систему покарань – обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості [1]. Подібне визначення поняття системи покарань із деякими термінологічними варіаціями є домінуючим у кримінально-правовій доктрині. Водночас чимало дослідників вважають, що таке визначення поняття системи покарань не позбавлене вад і тому потребує вдосконалення.

Наприклад, Л.В. Багрій-Шахматов пропонував у наведеному визначенні уточнити характеристику переліку покарань як такого, що не підлягає довільним змінам і тлумаченням [2]. Вважаємо, що подібні ознаки, на які звертає увагу вчений, за своїм змістом поглинаються іншими, більшими за обсягом ознаками: «обов'язковість» та «вичерпність» системи покарань, які вже присутні в аналізованому визначенні. Тому подальшої деталізації ці ознаки не потребують. Окремі вчені, зокрема, О. Л. Цветінович і В.К. Дуюнов слушно зауважують, що система покарань соціально зумовлена і залежить від конкретних історичних умов, рівня розвитку суспільних відносин, тих головних

завдань, які вирішує держава на відповідному етапі свого розвитку [3]. Однак варто погодитися з думкою О. І. Фролової про те, що підкреслювати подібне у визначенні поняття системи покарань недоречно, оскільки ознака «соціальна зумовленість» тією чи іншою мірою притаманна всім галузям та інститутам права [4, с. 67]. Крім того, аналізована ознака також поглинається більшою за обсягом ознакою «вичерпність» і згідно із законом це означає: система покарань на теперішній момент є цілком завершеною, що й підкреслює її соціальну зумовленість. Інші автори вважають за необхідне доповнити визначення поняття системи покарань вказівкою на те, що види покарань характеризуються узгодженістю, взаємозв'язком, взаємозалежністю та взаємозамінністю [5, с. 146]. Зазначені уточнення не безпідставні, оскільки ґрунтуються на філософському визначенні поняття «система» - це сукупність елементів, що знаходяться у певному співвідношенні між собою і утворюють певну цілісність та єдність. Проте безпосередньо закріплювати наведені ознаки, що характеризують систему покарань в аналізованому визначенні, як слушно вказують А.А. Музика та О.П. Горох, видається зайвим. Інакше визначення поняття «система покарань» за обсягом стане «перевантаженим» і «громіздким». Головне, щоб системі покарань були властиві ті ознаки, що утворюють будь-яку систему згідно з загальною теорією систем [6, с. 370]. Аналіз побудови і функціонування правового феномена, що досліджується, підтверджує наявність саме таких ознак – види покарань у чинному законодавстві узгоджені між собою, є взаємопов'язаними, взаємозалежними та взаємозамінними елементами системи покарань.

Заслуговує на увагу визначення поняття «система покарань», сформульоване російським криміналістом Н. Ф. Кузнецовою. Автор визначає систему покарань як цілісну множинність видів покарань (елементів системи) і підсистем, котрі включають згруповані за різними підставами види покарань [7, с. 464]. На думку вченої, система покарань включає дванадцять підсистем покарань, зокрема: підсистему покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства; підсистему покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства; підсистему основних покарань; підсистему додаткових покарань. Питання про існування у межах системи покарань «підсистем покарань» обговорювалося й іншими вченими. Зокрема, О. Л. Цветінович виділяв у системі покарань дві підсистеми: підсистему основних і підсистему додаткових видів покарань [8, с. 189]. О. Г. Фролова, зробивши умовний зріз системи покарань за допомогою логіко-математичних методів, виокремила підсистеми покарань (за термінологією автора) позитивного і негативного рівня, що включають згруповані за різними критеріями види покарань [4, с. 208].

В юридичній літературі є різноманітні визначення довічного позбавлення волі, а також і визначення тюремного ув'язнення, одного з розповсюджених видів позбавлення волі, що існувало в кримінально-правовій літературі часів Російської імперії. Так, наприклад, відомий російський юрист II пол. XIX ст. В.Д. Спасович вважав позбавленням волі у вузькому розумінні лише поміщення злочинця в тюрму і відбування ним тюремного ув'язнення [9, с. 262]. Російський вчений-юрист М.Ф. Прянишников позбавленням волі вважав лише тюремне ув'язнення [10].

Як вказує В.М. Трубников, система покарань покликана визначати однаковість, однозначність у правозастосовній діяльності й у відповідності із цим – бути важливим засобом визначення законності. Системі покарань не відома смертна кара, а також покарання, які заподіюють муки, ганьбу, каліцтво засуджених. Невідомі їй тілесні покарання, визнання «ворогом народу» тощо. У ній значне місце посідають покарання, не пов'язані із позбавленням волі: штраф, громадські роботи тощо. Включаючи в себе цілий комплекс покарань їх система, як це замислено законодавцем, надає можливості забезпечити при застосуванні судами конкретних покарань, їх необхідну індивідуалізацію і диференціацію у відповідності зі ступенем тяжкості вчиненого злочину і особистістю засудженого [11].

Включення довічного позбавлення волі до системи покарань відображає певні тенденції у розвитку кримінальної політики держави на сучасному етапі, у формуванні яких повинні враховуватися стан злочинності, її динаміка та структура, які є несприятливими і характеризуються в останні роки інтенсивним зростанням тяжких і особливо тяжких злочинів насильницького, корисливо-насильницького та корисливого характеру. Кримінологічна ситуація стимулює прийняття жорстких заходів у боротьбі зі злочинністю, в тому числі і в кримінальному законодавстві. Одним з таких заходів є суттєве підвищення в КК 2001 року строків позбавлення волі. Введення довічного позбавлення волі представляє собою логічне завершення змін у строках цього виду покарання. В Україні особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не підлягають звільненню від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), умовно достроковому звільненню від відбування покарання (ст. 81 КК), до них не застосовується заміна невідбутої частини покарання на більш м'яке (ст. 82 КК). Проте актом про помилування цим особам може бути здійснена заміна присудженого судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (ст. 87 КК).

Слід зазначити, що будь-які сумніви щодо суворості довічного позбавлення волі розвіює ст. 71 КК, яка передбачає, що при призначенні покарання за сукупністю вироків довічне позбавлення волі поглинає будь-яке менш суворе покарання. А в ст. 51 КК, яка побудована за принципом «від менш суворого до більш суворого покарання» саме довічне позбавлення волі завершує систему покарань.

Необхідна зрозуміла відповідь на питання: чим якісно, тобто, за змістом, довічне позбавлення волі відрізняється від покарання на певний строк. Йдеться саме про зміст цього покарання, під яким у теорії кримінального та кримінально-виконавчого права звичайно розуміють складові його конкретні каральні обмеження [12]. А що стосується загального об'єму кримінально-правової кари (якісно-кількісного характеру кожного конкретного злочину), то зрозуміло, що довічне позбавлення волі - це найбільш суворий його вид.

Так, станом на 1 березня 2017 року у Кримінальному кодексі України довічне позбавлення волі як вид покарання передбачене в санкціях 15 статей Особливої частини як альтернативна міра поряд з позбавленням волі на певний строк – від 8 до 15 років. Зокрема, ч. 3 ст. 110 КК – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, ст. 112 КК – посягання на життя державного чи громадського діяча, ч. 2 ст. 115 КК – умисне вбивство; ч. 3 ст. 258 КК – терористичний акт, ч. 3 ст. 321-1 КК – фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських

засобів, ст. 348 КК – посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, ст. 348.1 КК – посягання на життя журналіста, ст. 379 КК – посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, ст. 400 КК – посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ч. 5 ст. 404 КК – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, ч. 2 ст. 438 КК – порушення законів та звичаїв ведення війни, ч. 2 ст. 439 КК – застосування зброї масового знищення, ч. 1 ст. 442 КК – геноцид, ст. 443 КК – посягання на життя представника іноземної держави, ч. 3 ст. 447 КК – вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання або використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, що призвели до загибелі людини.

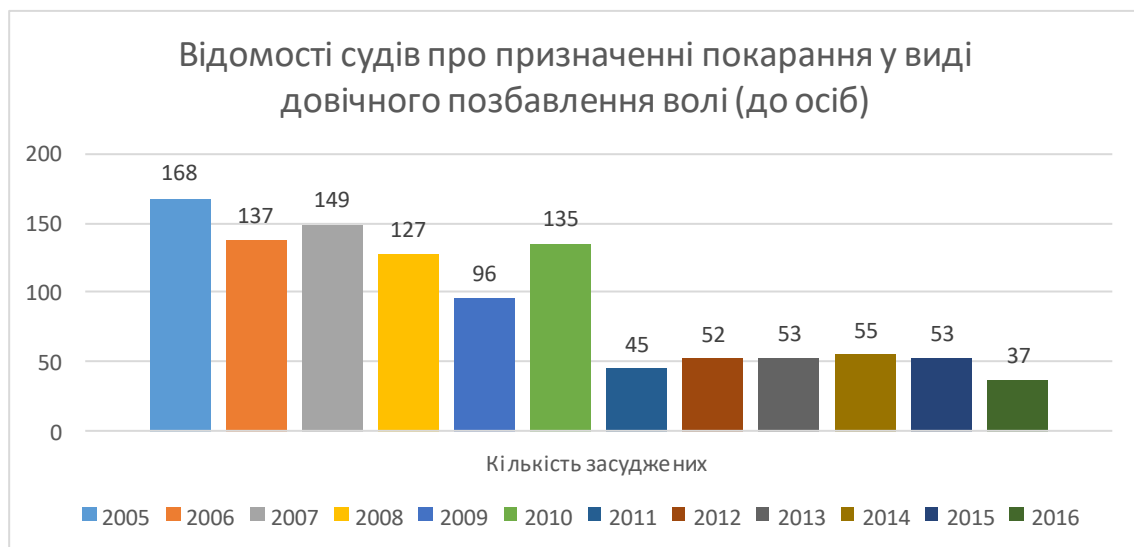
Таким чином, законодавець передбачив довічне позбавлення волі лише за скоєння тих злочинів, що посягають на найдорожче, що є в державі і що визначено як найбільша цінність міжнародними та вітчизняними правовими актами – на життя людини.

При цьому, врахувавши гуманний підхід щодо призначення покарання окремим категоріям осіб, законодавець окремо виділив суб'єктів, застосування довічного позбавлення волі до яких підлягає обмеженню.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 64 КК, довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочин у віці до 18 років і у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Щодо обмеження в застосуванні довічного позбавлення волі до неповнолітніх, слід враховувати, що вказані особи в більшості випадків на момент скоєння кримінального правопорушення ще не досягли повної біологічної зрілості, через гормональні особливості, властиві в цей час організму підлітків, повною мірою не контролюють свої дії, часто керуються більше емоціями, аніж розумом. Особливості психології неповнолітніх, зокрема їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з представниками злочинного світу, які зусиллями держави концентруються в установах виконання покарання, а з іншого боку, дозволяє обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення виправлення тих, хто порушив закон [13, с. 376]. Недарма законодавство у багатьох сферах правового регулювання людської діяльності встановлює поріг повноліття та повної дїєздатності саме у віці 18 років (наприклад, Цивільний кодекс України). Таким чином, встановити до них ті ж вимоги, що і до дорослих, навряд чи було б справедливо. Відтак, вважаємо, що обмеження застосування довічного позбавлення волі до осіб, які не досягли 18 років в українському законодавстві, є цілком обґрунтованим і відповідає принципу гуманізму кримінального покарання.

При цьому, було проведено аналіз судової статистики стосовно призначення судами України покарання у виді довічного позбавлення волі за 2005 – 2016 роки та зведено у відповідну таблицю [14]:

Згідно зі ст. 52 КК основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання.

Таким чином, довічне позбавлення волі, як альтернатива смертній карі та найтяжчий вид покарання, знайшло гідне місце в системі кримінальних покарань України. Воно є найбільш суворим основним покаранням та «очолоє» систему покарань, прийшовши на заміну смертній карі. Його місце в системі покарань за чинним КК України визначається, зокрема, його належністю до підсистеми кримінальних покарань, позбавлених з ізоляцією від суспільства. Крім того, воно не входить до підсистеми покарань для неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уголовное наказание (монографическое исследование). – Киев – Донецк, 1997. – С. 120.
2. Багрий-Шахматов Л. В. Совершенствование системы наказаний в связи с изменениями в уголовном законодательстве // Теоретические и практические проблемы нового уголовного законодательства. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупред. преступн., 1985. – С. 56.
3. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды / А.Л. Цветинович. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – С. 49; Дуюнов В. К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике: монография / В.К. Дуюнов. – Курск, 2000. – С. 90.
4. Фролова О. І. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навчальний посібник / О.І. Фролова. – К.: «АртЕк», 1997. – С. 67, 208.
5. Милоков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа: монография / С.Ф. Милоков. – СПб, 2000. – С. 152; Научно-практический комментарий Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – С. 146.
6. А. А. Музыка, О.П. Горох. Система покарань та її підсистеми за Кримінальним кодексом України // Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1 / Відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 370.
7. Курс уголовного права. Общая часть. Том 2: Учение о наказании. Учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, дод. И. М. Тяжковой. – М.: ИКД Зерцало. – М, 2002. – 464 с.
8. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функция, система, виды / А.Л. Цветинович. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – 189 с.
9. Спасович В.Д. Уголовное право. Т.1. Вип. 2. СПб., 1866. – С. 262.
10. Прянишников М.Ф. Лишение свободы как наказание исправительное / М.Ф. Прянишников. – СПб., 1872.
11. Трубников В. М. Система мер уголовно-правового воздействия вместо системы наказания // Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2011. – Вип. 945. – С. 193–200, 194-195.
12. Международная защита прав и свобод человека: сб. документов / Сост. Г.М. Мелков. – М.: Юрид. лит., 1990 – 672 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / [В.М. Трубников, М.В. Даншин, О.О. Житний та ін.]; за заг. ред. В.М. Трубникова. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – 444 с.
14. Аналітичні огляди щодо стану здійснення правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/

УДК 343.1

**ПРИНЦИПИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА І ЗАКОННОСТІ
ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ**

Колеснік Г. Р.,

здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті розкрито процесуальний порядок реалізації принципів верховенства права і законності у досудовій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні. Особливу увагу звернуто на співвідношення цих принципів.

Ключові слова: досудове розслідування, принцип верховенства права, слідчий суддя, принцип законності, прокурор, права людини.

Аннотация: в статье раскрыт процессуальный порядок реализации принципов верховенства права и законности в досудебной стадии уголовного производства – досудебном расследовании. Особое внимание обращено на соотношение этих принципов.

Ключевые слова: досудебное расследование, принцип верховенства права, следственный судья, принцип законности, прокурор, права человека.

Annotation: the article discloses the procedure for the implementation of the principles of the rule of law and legality in the pre-trial stage of criminal proceedings – pre-trial investigation. Particular attention is paid to the correlation of these principles.

Key words: pre-trial investigation, the rule of law, investigative judge, principle of legality, prosecutor, human rights.

Кримінальне провадження – найгостріша сфера соціальної практики України, у якій органи кримінальної юстиції ведуть боротьбу з найтяжчими порушеннями законів – кримінальними проступками та злочинами, використовуючи при цьому широкий арсенал наданих їм правових заходів примусового характеру. Невміле, безпечне, помилкове застосування означених заходів органами кримінального провадження при вторгненні у сферу особливо охоронюваних прав людини може завдати конкретній фізичній особі тяжких, а нерідко й непоправних наслідків [1, с. 9-10].

Виходячи з цього, законодавець України при ухваленні нового Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України), серед засад (принципів) кримінального провадження закріпив принципи верховенства права (ст. 8 КПК України) і законності (ст. 9 КПК України). Під принципом верховенства права розуміється положення про природні, невід’ємні права людини, які не залежать від волі держави адже надані людині